

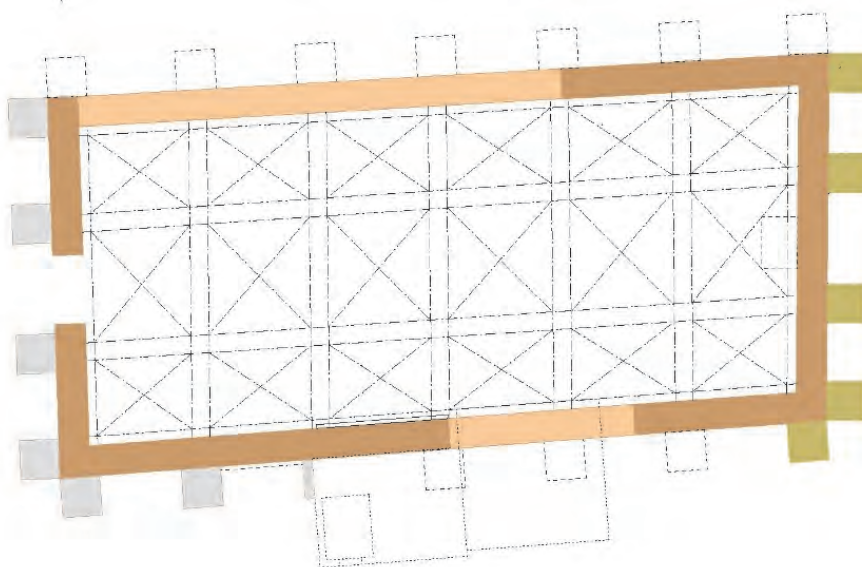
Munkarnas mur

Antoniternas okända kyrka i Ramundeboda

Arkeologisk undersökning

Fornlämning Laxå 8:1
Ramundeboda 1:8
Laxå socken
Laxå kommun
Närke

Jonas Ros

0 5 10 15 20 m

Munkarnas mur

Antoniternas okända kyrka i Ramundeboda

Arkeologisk undersökning

Fornlämning Laxå 8:1

Ramundeboda 1:8

Laxå socken

Laxå kommun

Närke

Jonas Ros

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2016

Omslagsfoto: Rekonstruktion av den medeltida kyrkan i Ramundeboda. Bild Janusz Grenberger (efter Grenberger 2013).

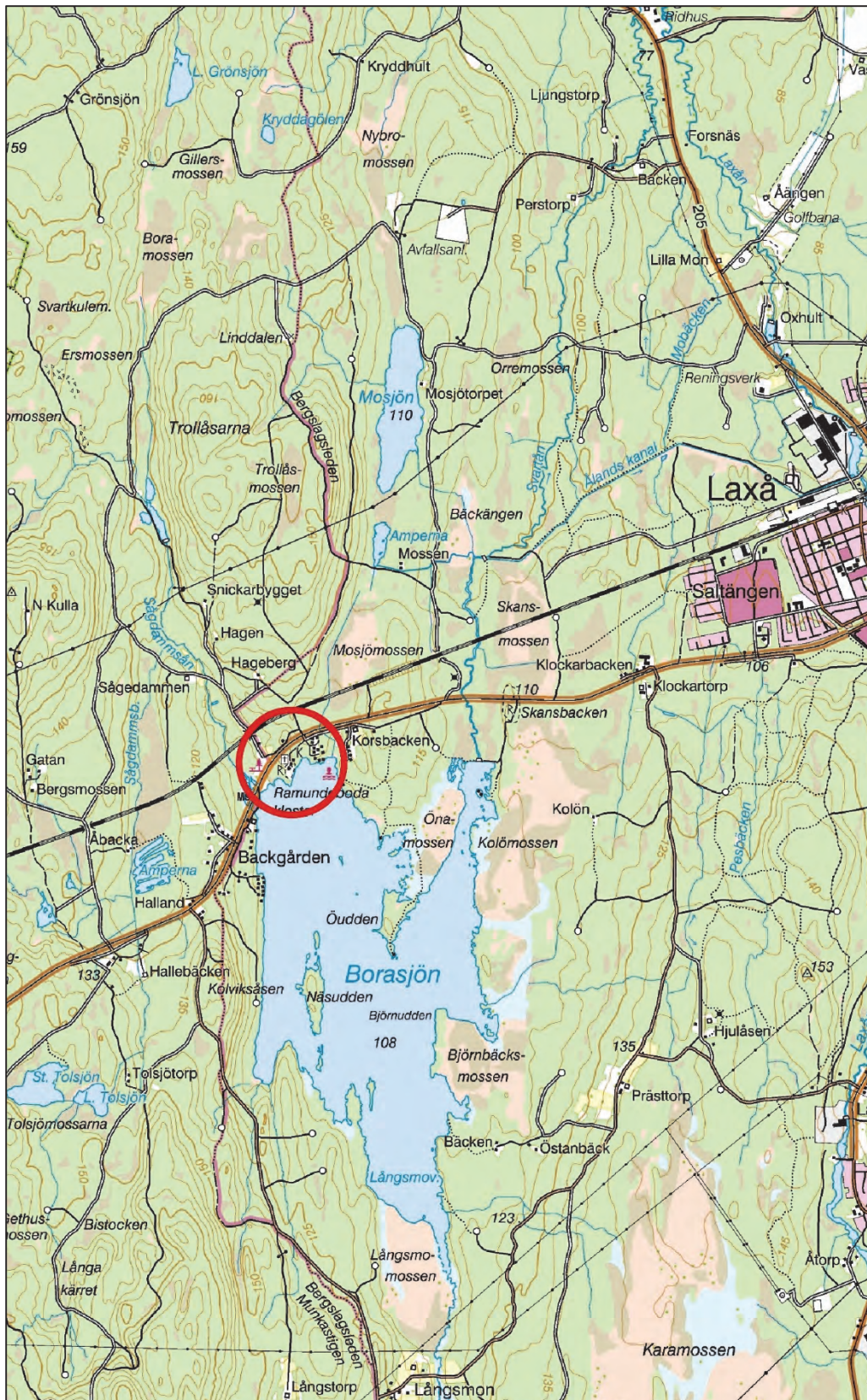
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-7453-519-8

Tryck: Just Nu, Västerås 2016.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	5
Topografi, Ramundebodas historia och tidigare undersökningar	7
Antoniterna och Ramundeboda	7
Eriksgatan.....	8
Ortnamnet Ramundeboda.....	8
Fornlämningsområdet 8:1 och 32:1	9
Tidigare undersökningar	9
Målsättning, metod och genomförande.....	10
Förmedling.....	11
Undersökningresultat.....	11
Schakt 1	15
Schakt 2	21
Schakt 3	25
Fynd	25
Kalkbruksanalys	25
Tolkning och avslutande diskussion	26
Äldre teorier om ruinen	27
Munkarnas mur + kyrkogårdsmur = kyrkoruin	27
Västportal.....	29
Kalkbruksanalys och kyrkans datering	30
Murarna restaurerades och fick tak.....	30
Referenser.....	33
Tekniska och administrativa uppgifter	36
BILAGOR	37
Bilaga 1. Schakttabell.....	37
Bilaga 2	38

Figur 1. Utdrag ur den digitala Terrängkartan. Platsen för undersökningsområdet är markerad med en ring. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård gjorde under 2010 och 2013 en arkeologisk undersökning i Ramundeboda i Laxå socken, invid Borasjön i Närke. Undersökningen gjordes med anledning av att delar av en kyrkogårdsmur hade fallit sönder på tre ställen. Delar av kyrkogårdsmuren ingår i en medeltida byggnadsruin som benämns Munkarnas mur.

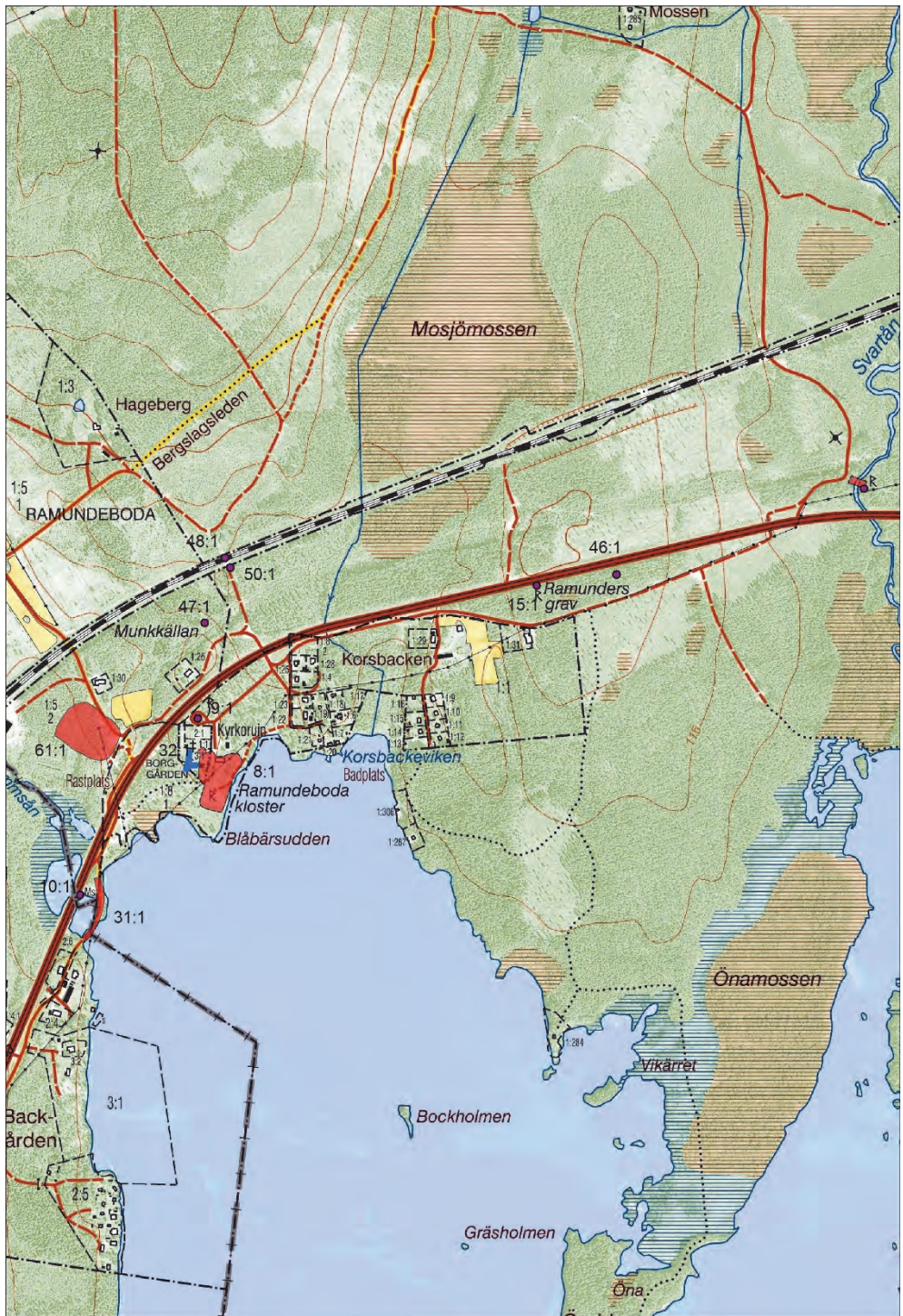
Vissa partier av kyrkogårdsmuren/ruinen hade fallit sönder på några ställen och delar av den södra och västra muren dokumenterades genom sektionsritning innan murarna reparerades. Det upprättades också en plan över muren. Vidare gjordes det en undersökning i samband med att det schaktades intill muren och lades ned dräneringsledningar.

De medeltida murarna i ruinen har en bredd på ca 1,7–1,8 meter. Murarna visar att byggnaden var planerad att bli stor, ca 21,8×43,8 meter, och formen var rektangulär. I schaktet intill muren framkom sex stycken kontreforer, d.v.s. stråvmurar som haft funktion att stötta murarna. Med tanke på lämningens storlek, form och förekomst av kontreforer är det sannolikt att murarna är ruinen av en kyrka. I Ramundeboda fanns det under perioden ca 1475–1527/30 ett konvent som tillhörde Antoniterorden. Sannolikt började kyrkan byggas av Antoniterna och den dateras till den perioden då de var verksamma i Ramundeboda. Kyrkan hade formen av en stor salkyrka. Den byggdes aldrig klart och anledningen till det var sannolikt att Gustav Vasa och reformationen satte stopp för bygget. Delar av ruinen fick senare funktion som kyrkogårdsmur och har fortfarande den funktionen.

Inledning

Under 2010 och 2013 genomförde Stiftelsen Kulturmiljövård en arkeologisk undersökning i Ramundeboda i Laxå socken, invid Borasjön i Närke (se figur 1, 2a och 2b). Undersökningen gjordes med anledning av att delar av kyrkogårdsmuren hade fallit sönder på tre ställen. Inledningsvis hade en entreprenör fått i uppdrag att reparera muren. Arbetet avbröts dock eftersom det ansågs motiverat att dokumentera muren i sektion och plan innan den reparerades.

Partier av kyrkogårdsmuren är delar av en medeltida byggnadsruin som benämns Munkarnas mur. Intill muren var det problem med fukt och att det samlades vatten. Därför schaktades det och lades ned dräneringsledningar för att avleda vatten. I samband med det gjorde en arkeologisk undersökning. Undersökningen genomfördes av Jonas Ros som också har sammanställt rapporten. Projektör och byggledare för restaurering och konservering av muren var arkitekt Janusz Grenberger vid Grenberger Byggnadsrestaureringskontor (Grenberger 2013). Projektet genomfördes på uppdrag av Ramundeboda–Skagershults kyrkliga samfällighet med hjälp av kyrkoantikvarisk ersättning från Strängnäs stift.

Figur 2a. Registrerade fornlämningar i närheten av undersökningsområdet markerade med röda prickar och ytor. Undersökt yta markerad med blå linje. Utdrag ur digitala fastighetskartan. Skala 1: 10 000.

Topografi, Ramundebodas historia och tidigare undersökningar

Undersökningsområdet berör fornlämning Laxå 8:1 som är belägen vid norra delen av Borasjön invid sjöns nordvästra vik (se figur 2a). Där finns en rastplats och en badplats. Strax norr om fornlämningsområdet passerar väg E20. Ramundeboda är beläget intill den gamla Tivedsvägen som gick genom Tivedsskogen mellan Närke och Västergötland.

I Ramundebodas närområde finns några fasta fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar (figur 2a, uppgift från FMIS). Ungefär 100 meter norr om fornlämningsområdet ligger Laxå 9:1 som är en kulle 12 meter i diameter och en meter hög, den beskrivs som en ruinkulle. Enligt muntlig uppgift från Alf Pettersson stod tidigare ett lusthus på kullen. Drygt 200 meter norr om området, norr om väg E20, finns Laxå 47:1 som är en vattenfylld källa där ”munkarna” uppges ha hämtat sitt vatten.

Laxå 50:1 är en fyndplats för en kanonkula, belägen omkring 400 meter norr om fornlämningsområdet. Strax norr därom finns invid järnvägen Laxå 48:1 som är ”pissestenar” där männen och kvinnorna kissade då tåget gjorde uppehåll på platsen.

Det finns en grop, Laxå 15:1, som enligt traditionen utpekats som Ramunders grav. Enligt traditionen ska Ramunder som gett namn till Ramundeboda ha gravlagts på denna plats. Denna lämning ligger omkring 700 meter nordöst om fornlämningsområdet. Ett stycke därifrån finns Laxå 46:1, som beskrivs som en krets av stenar åtta meter i diameter med en grop i centrum.

Det är anmärkningsvärt att det inte finns något förhistoriskt gravfält i Ramundebodas närhet. Avsaknaden av gravfält tolkas som en indikation på att det inte fanns någon permanent bosättning i Ramundeboda under järnåldern (Ros 2014).

Nordväst om fornlämningsområdet 8:1 finns Laxå 61:1 och där låg Tivedsboda gård och gästgiveriet, kallat Bodarne krog (se figur 2a). I samband med arkeologiska undersökningar av husgrunden i Tivedsboda gård påträffades enligt FMIS bl.a. en kritpipa vilken preliminärt daterats till 1700-talet. Men gården kan mycket väl ha haft funktion som gästgiveri redan under 1600-talet. Gästgiveriet var i bruk till 1800-talets mitt (Ros 2014).

Antoniterna och Ramundeboda

Antoniterna var uppkallade efter S:t Antonius ”Eremiten” som dog år 356 e.Kr., en uppgift finns om att han föddes år 251. Hans minnesdag firas den 17 januari. Antonius liv skildras i Antonios liv, känd som *Vita Antonii*, som anses ha författats av kyrkofadern Athanasios. Antonius levde i Egypten. Vid tjugo års ålder gav han bort sina ägodelar och började leva som eremit i öknen. Demonerna frestade honom, men han motstod detta och fortsatte sin väg. Antonius anses vara en föregångare till den medeltida klosterrörelsen. Han åberopades mot många sjukdomar och framförallt den heliga elden, *ignis sacer*, kallad S:t Antonius eld. Detta var mjöldröfegiftning, som medförde kramper och i vissa fall var det nödvändigt att amputera kroppsdelar (Attwater 1975 s. 49f., Backman 1945 s. 380ff., Beskow 2011 s. 71, Hägg och Rubenson 2003, *New Advent: Life of St. Anthony*).

Ursprungligen var Antoniterna ett lekmannasamfund som grundades 1095 i S:t Didier la Motte i Dauphine i Frankrike av en adelsman som tack för att han son botats från ”antoniuseden”. År 1218 bildade medlemmarna en religiös orden. Antoniterna antog augustinregeln och 1297 erkändes de av påven som korherrar tillhörande S:t Antonius orden. Antoniterna drev ett konvent i Ramundeboda, det var alltså ingen klosterorden. Ordet konvent kommer av latinets *conventus* som kan översättas med sammankomst/församling. Medlemmarna i ett konvent kallades för bröder till skillnad från munkar som var verksamma vid kloster. Ett liv i ett kloster var isolerat, men livet i ett konvent var öppet och ett konvent var även en mötesplats. Antoniternas anläggning i Ramundeboda kan kallas Antoniternas kommunitet. Antoniterna kallade sina kommuniteter för *domus*, d.v.s. hus eller gård eller *curia hospitalis*, *bailey* och oftast för *preceptorier* men aldrig för kloster. Antonierna ägnade sig åt vården av sjuka och de gav även härbärke till pilgrimer och resande. De insamlade sina medel delvis genom tiggande. Det fanns ca 370 ordenshus i Europa varav två i Danmark. Ett konvent etablerades också i Bergen. I Sverige har det endast funnits ett konvent tillhörande Antoniterna och det var i Ramundeboda (Gallén 1981; Grenberger u å).

Antoniterna i Ramundeboda omnämns i de skriftliga källorna mellan 1475 och 1530. Bröderna i Ramundeboda leddes av en prior. Med tanke på Ramundebodas geografiska belägenhet är det inte sannolikt att Antoniterna här ägnade sig åt vård av sjuka, antagligen var deras främsta uppgift att ge resande härbärke. De tog också hand om gamla människor mot betalning. År 1527 gav Gustav Vasa Antoniterbröderna på Tiveden tillåtelsen att under 20 veckor tigga för konventets behov. Detta visar att de var fattiga vid den tiden. Konventet konfiskerades av kungamakten 1527 i samband med Västerås recess. Efter att konventet upphört fortsatte platsen att användas som härbärke och gästgiveri (Grenberger u å; Bednar 2007 s. 229ff.). Antoniterorden förenades 1774 med Malteserorden, som tidigare gick under namnet Johanniterorden. I samband med en arkeologisk undersökning 1912 (mer om den nedan) kunde konstateras att det i Ramundeboda fanns örter såsom humle, skelört, akleja och riddarsporre som kan ha använts som medicinalväxter av dem som tillhörde konventet. Antoniterna ägde en gård i Klippan Nysunds socken öster om Letälven. De köpte även en gård i Arboga 1514. År 1514 fick de också en gård i Arboga som de sålde 1519 ((Bednar 2007, s. 214 och där anf. litt.; Bergström 1909). Troligtvis hade Antoniterna ett härbärke på gården i Arboga.

Eriksgatan

Antoniternas konvent var uppfört intill en central väg där många passerade och även Eriksgatan gick förbi Ramundeboda. I Upplandslagen (konungabalken II) skrivs om Eriksgatan och där omtalas att Västgötarna följde kungen med lejd och gisslan till Ramundeboda och där mötte Närkingarna honom. Det bör ha funnits bebyggelse i Ramundeboda vid den tiden, d.v.s. alltifrån 1200-talets andra hälft.

Ortnamnet Ramundeboda

Ortnamnet *Romonda bopæ* (1300-t), d.v.s. Ramundeboda, innehåller genitiv av mansnamnet Ramund och boda. Vi vet inte vem Ramund var. *Bodba* är pluralis av det fornsvenska ordet *bodb* med betydelsen förvaringsbod. Sådana var ofta uppförda vid slättermarker för förvaring av hö och eventuellt även för övernattning. *Bodba* syftar ofta på andra bodar såsom jaktbodar, sjöbodar och fåbodar. Vissa *bodba* namn representera s.k. bodland som var en sorts filialgårdar. De flesta *bodba*-namn är medeltida, men några är säkerligen vikingatida. Men eftersom Ramundeboda är en

speciell plats så är också en annan tolkning möjlig. I skriftliga källor som berör medeltidsstäder omtalas bodar och en bod var här ett hus eller ett rum som lejdes ut (se t.ex. SDHK 31672 och 9673; Møller Knudsen 1982 s. 440ff.; Ros 2001 s. 67ff., Schück 1926 s. 422ff.; Ståhl 1985 s. 38f.; Wahlberg 2003 s. 40f. och 251). I Magnus Erikssons Landslag omtalas gästgivargårdar (Konungabalken 23) där resande kunde ta in, vila ut och övernatta och hästarna kunde utfodras. Det är möjligt att det i Ramundeboda fanns bodar, d.v.s. hus eller rum som lejdes, d.v.s. hyrdes ut till resande. Den sistnämnda tolkningen är möjlig med tanke på att orten både under Antoniternas tid och senare var ett viktigt rastställe där resande kunde ta härbärge.

Vad gäller Ramundeboda så användes under 1600-talet de kortare formerna *Boder(na)* eller *Boda*. Socknen återfick sitt gamla namn *Ramundeboda* vid 1900-talets början (Wahlberg 2003 s. 40f. och 251).

Fornlämningsområdet 8:1 och 32:1

Fornlämningsområdet Laxå 8:1 benämns kloster och är ca 110×70 meter stort (FMIS, se figur 2a). Borasjön är i nuläget belägen några tiotal meter från fornlämningsområdet. Borasjöns vattenyta är höjd två gånger och ursprungligen har avståndet mellan fornlämningsområdet och sjön varit större.

Inom fornlämningsområdet finns en byggnadsruin benämnd Dubbelkällaren som är uppförd i sten. Den är utvändigt ca 12×13,5 meter stor och nedgrävd i marken. Byggnaden är indelad i två rum med en ingång och båda rummen var valvslagna. Det har funnits en våning ovanför valven. Dubbelkällaren har tillhört Antoniterna och har sannolikt varit deras ordenshus. Vidare finns en tegelugn och två kalkugnar i området. Där finns också en något mindre källare, kallad Strandkällaren, som sannolikt har varit tegelvälvd. Vidare finns en stenmur kallad Munkarnas mur. Det har framförts olika tolkningar om Munkarnas mur. Söder om den finns husgrunder som byggts i sen tid för kyrkstallar.

Intill och norr om Laxå 8:1 stod tidigare Ramundeboda kyrka (Laxå 32:1) och där finns även den tillhörande kyrkogården som fortfarande är i bruk. Delar av Munkarnas mur utgör idag delar av kyrkogårdens mur. Ramundeboda kyrka uppfördes på 1680-talet av Anders Boij. Kyrkan vare en centralkyrka med fyra lika långa korsarmar och den låg inom den nuvarande kyrkogårdens utbredning (se figur 2b). Den nuvarande kyrkogårdsmuren uppfördes sannolikt under 1600-talet i samband med att träkyrkan byggdes. Ramundeboda träkyrka flyttades 1889–1899 till Laxå. Kyrkan i Ramundeboda har enligt handlingar i Laxå bruks arkiv haft en föregångare som möjligtvis var samtida med Antoniternas konvent. Gränsande till kyrkogården finns Rosenholmska gravkapellet från 1700-talet. Ramundeboda är ett område av riksintresse för kulturmiljövården (RAÄ, Riksintressen). Munkarnas mur ägs av kyrkan och Dubbelkällaren ägs av kommunen. Tidigare var det Laxå bruk som ägde det mesta i Ramundeboda.

Tidigare undersökningar

Det har tidigare gjorts arkeologiska undersökningar inom Laxå 8:1. Relativt omfattande undersökningar gjordes 1910–1912 på initiativ av bruksdisponent Carl Sahlin och i samband med dessa frilades Dubbelkällaren utvändigt och invändigt,

vidare rekonstruerades delar av byggnaden. Det gjordes även undersökningar av andra lämningar inom området, bl.a. av Strandkällaren och den s.k. Ugnshögen där en tegelugn och två kalkugnar framkom (Sahlin 1912a och 1912b).

Under åren 2006–2007 restaurerades och konserverades östra delarna av Munkarnas mur (Esbjörnson 2007a och 2007b).

Under 2008 gjorde Riksantikvarieämbetet, UV Bergslagen arkeologiska undersökningar i och i anslutning till Dubbelkällaren och de gjorde också en georadarundersökning (Bergold, et al. 2008). Många av de strukturer som påvisades genom georadar är svårtolkade.

En kronologisk sammanställd lista över händelser under 1900-talet inom fornlämning Laxå 8:1 har gjorts av Estrid Esbjörnson (2007b).

Under åren 2008–2012 gjorde Stiftelsen Kulturmiljövård arkeologiska undersökningar i Ramundeboda. Bakgrunden till de utgrävningarna var att Länsstyrelsen beslutade om att restaurera och delvis rekonstruera Dubbelkällaren. Målsättningen var att det skulle bidra till att göra platsen till ett attraktivt besöksmål. Restaureringen och rekonstruktionen genomfördes med byggledning av Janusz Grenberger från Grenbergers Byggnadsrestaureringskontor (Grenberger 2008 och 2009). Länsstyrelsen beslutade även om att det skulle anslås medel för att genomföra arkeologiska undersökningar och för att dokumentera murverket i Dubbelkällaren. Därefter restaurerades och rekonstruerades Dubbelkällaren. Vidare anslog länsstyrelsen medel för att undersöka tegelugnen och kalkugnarna för att få fram kunskap så att ugnarna skulle kunna rekonstrueras, vilket gjordes med byggledning av Grenberger.

Det beslutades även att det skulle genomföras arkeologiska undersökningar inför anläggande av gångstigar, och i samband med detta påträffades lämningar av flera hus. Med utgångspunkt från undersökningsresultaten indelades verksamheten i Ramundeboda i rapporten i tre huvudfaser. Under fas I:1, som omfattade yngre järnålder, kan det ha varit en rastplats på orten. Fas I:2 omfattar perioden till 1475 då Antoniterna kom till Ramundeboda. Under denna fas tillkom antagligen ortnamnet Ramundeboda och det kan ha funnits hus på orten som man kunde hyra in sig i. Under denna period passerade Eriksgatan Ramundeboda och på orten bytte man lejd och gisslan. Huvudfas II var Antoniternas Ramundeboda. Det kunde konstateras att en dansk aln, som var 0,6326 meter, hade använts vid uppförandet av byggnaderna. Huvudfas III omfattade perioden efter 1527/30 då Antoniterna lämnat orten och då fanns det flera hus på platsen (Ros 2014).

Målsättning, metod och genomförande

Målsättningen med den i denna rapport aktuella arkeologiska undersökningen var inledningsvis att dokumentera den södra muren och några meter av den västra muren samt att upprätta en plan över dessa partier. Detta arbete gjordes under 2010. En bedömning och tolkning av murarna gjordes i samråd med Janusz Grenberger. Dokumentationen gjordes med anledning av att muren skulle restaureras. Det arbetet gick till på så sätt att delar av muren plockades ned och murades upp på nytt. Restaureringen gjordes med byggledning av Grenberger (2013).

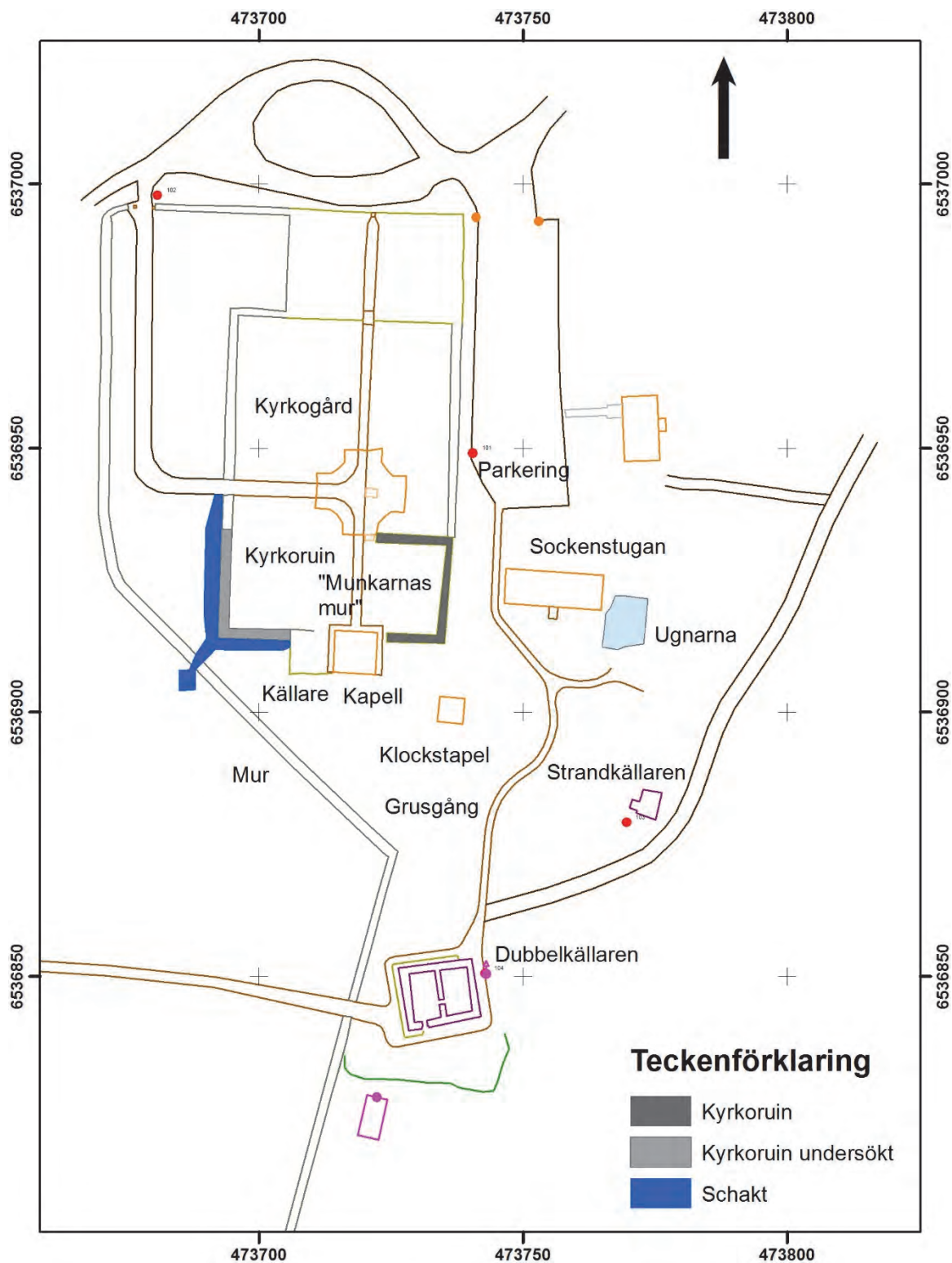
Senare beslutades att det skulle göras kompletterade arbeten vid muren 2013. Då skulle hela den västra medeltida muren dokumenteras i sektion och plan. Vidare var det problem med fukt och att det samlades vatten invid muren, därför schaktades det för dränering på den västra och södra sidan av murarna år 2013. Den ursprungliga planen var att ta upp ett schakt längs med murarna där de planerade att gräva ned dräneringsledningar. Men till följd av att det framkom arkeologiska objekt som inte kunde tas bort så vidgades schaktet. Schakt 3 grävdes till den nivå där undergrund, d.v.s. orörd mark framkom. Entreprenören grävde senare djupare i schakt 3 för att anlägga en dränerande stenkista. Murarna och de framkomna arkeologiska objekten dokumenterades genom handritning i plan och sektion i skala 1:20. Vidare togs det digitala fotografier. Vid schaktningen på den västra sidan av muren framkom det mycket rötter och trädstubbar vilket försvårade undersökningens genomförande. Laxå kommun mätte in de befintliga byggnaderna och stigarna i Ramundeboda och upprättade en karta över området (se figur 2b).

Förmedling

Det gjordes förmedlande insatser. SVT Örebro gjorde ett reportage (Gabrielsson 10/11 2010). Vidare skrev Nerikes Allehanda om undersökningen (Svensson 22/5 2013). Besökare som kom till undersökningen informerades också om utgrävningens resultat.

Undersökningsresultat

Öster om undersökningsområdet finns Munkarnas mur som är de östra delarna av den medeltida byggnaden (se figur 3). De murpartier som var aktuella att dokumentera var den södra och västra muren av den medeltida byggnaden som idag har funktion som kyrkogårdsmur (se figur 2b). En plan och fem sektioner upprättades. I figur 4 ses planen över murarna. Murarna har en bredd på ca 1,7–1,8 meter. Murarna (se figur 2b) visar att byggnaden var planerad att bli stor, ca 21,8×43,8 meter och formen var rektangulär. I den västra muren ses ett igensatt parti (se figur 4, 5 och 6), där har det funnits en öppning, en västportal. Den nuvarande kyrkogårdsmuren började sannolikt att uppföras under 1680-talet i samband med att Ramundeboda träkyrka uppfördes. Kyrkogårdsmuren byggdes då i liknade karaktär och storlek som den medeltida muren. Öppningen i västmuren murades sannolikt igen under 1600-talet. Variationer i murverket i den medeltida muren/kyrkogårdsmuren visar att den vid olika tillfällen rasat och reparerats. I de fem sektioner som dokumenterats redovisas tolkningar av vilka murpartier som är reparerade.

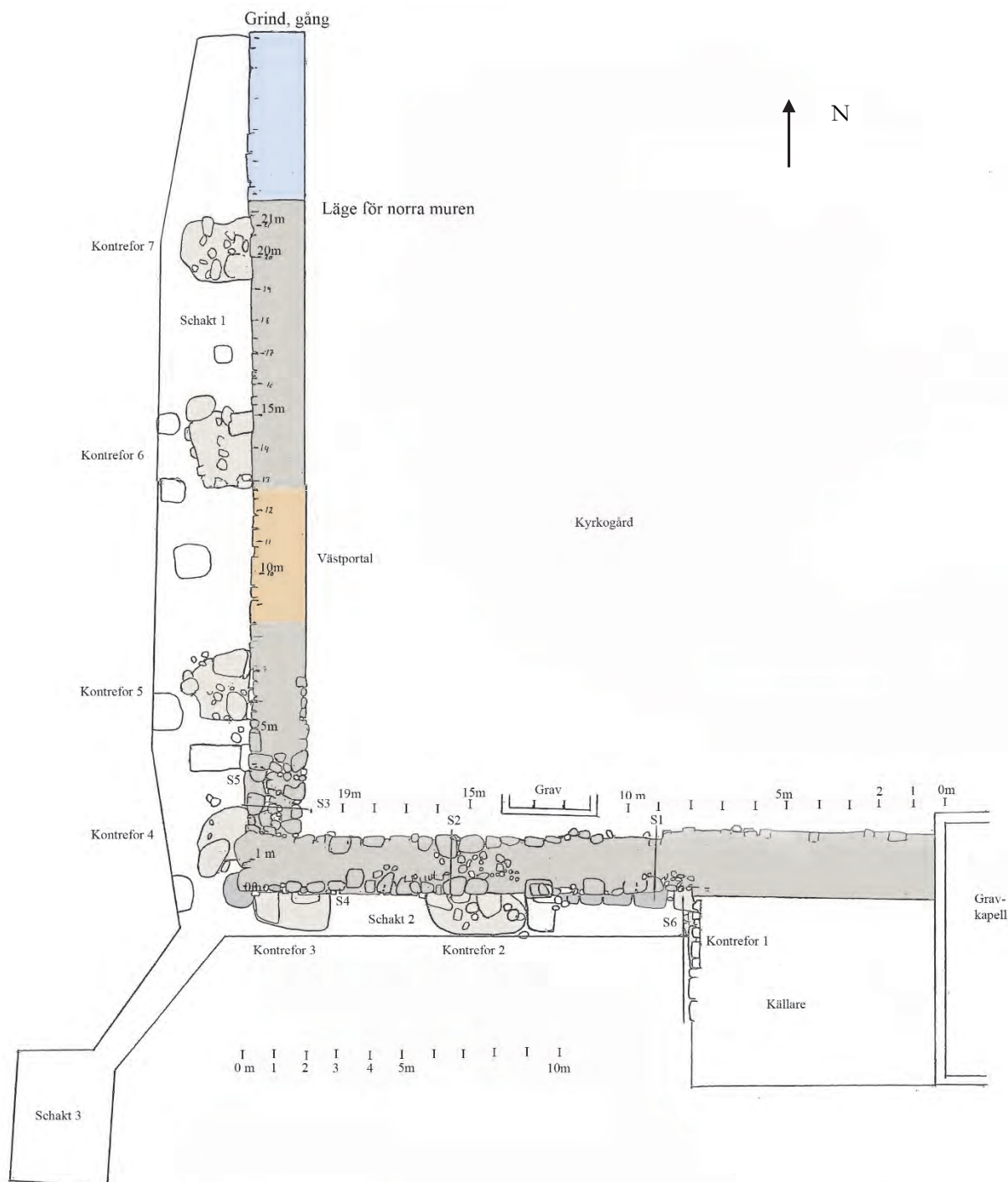

Figur 2b. Karta över Ramundeboda. Sockenstugan, Strandkällaren, Dubbelkällaren och platsen där ugnarna undersökts är markerade. Inom kyrkogården är läget för centralkyrkan med fyra lika långa korsarmar markerat. Den kyrkan flyttades 1889–1899 till Laxå. Vidare ses källaren, Rosenholmska gravkapellet och "Munkarnas mur" som utgör delar av en medeltida kyrkoruin. Byggnadens västra delar undersöktes 2010–2013. Skala 1:1000 (karta Laxå kommun).

Murarna var uppbyggda av en yttermantel och en innermantel och mellan dessa fanns en murkärna. Vid byggnationen av muren har man använt gråstenar av olika storlekar som sannolikt insamlats i närområdet. Muren ligger i förband och principen för byggnation av en sådan mur är att skarven mellan två stenar läggs på en underliggande sten och på så sätt förbinds stenarna med varandra. Mellan varje lager sten som man lade på varandra försköts skarvarna. Stenarnas undersidor lades stabilt så att det inte uppkom tryck mot murarnas sidor. Skiftgången i murarna är oregelbunden. Stenarnas vikt var riktad nedåt och storlekarna på dem var avgörande för hur mycket förskjutning det blev mellan skarvarna. Stenar i en medeltida mur är bearbetade på ett karaktäristiskt sätt och de har ofta rundade former. Vid byggnationen av muren uppkom det hålrum mellan de större stenarna och där har man infogat kilstenar, som även kan benämnas skolstenar. Syftet med att infoga kilstenar var att göra muren tätare, slätare samt stadigare. Mellan stenarna har det funnits murbruk men det fanns endast bevarat på vissa platser, för övrigt har det vittrat bort genom frostsprängning, väder och vind.

Figur 3. Öster om undersökningsområdet finns Munkarnas mur som är de östra delarna av den medeltida byggnaden. Till höger ses Rosenholmska kapellet. Fotograferat från nordväst av Jonas Ros.

Figur 4. Plan över de dokumenterade delarna av ruinmuren/kyrkogårdsmuren i Ramundeboda. Plan sedd från söder. Murarnas övre delar är markerade med blå färg. Kontreför 1–7 är markerade. Lägna för sektion 1–6 är markerade (S1–S6). Grå färg markerar medeltida mur. Beige färg markerar läget för en igensatt västportal. Blå färg markerar kyrkogårdsmur från 1600-talet. Schakten för dränering togs upp på den västra, södra och sydvästra delen av ruinen. Skala 1:200. Ritning Jonas Ros.

Figur 5. Den medeltida byggnadens västra mur (jfr sektion 5, figur 12). I bakgrunden ses delar av Munkarnas murs östra partier. Till höger ses Rosenholmska gravkapellet. Fotograferat från väster av Jonas Ros.

Figur 6. Detalj av den medeltida byggnadens västra mur. De större stenarna representerar läget för en igensatt öppning (jfr sektion 5, figur 12). I bakgrunden ses delar av Rosenholmska gravkapellet. Fotograferat från väster av Jonas Ros.

Schakt 1

Schakt (se figur 4 och 11 samt bilaga 1) togs upp på den västra sidan av muren och där framkom fyra stycken kontreforer, d.v.s. strävpelare, som benämns kontrefor 4–7 (se figur 4 och 7–11). En strävpelare är en pelarliknade murförstärkning som mottar sidotrycket från en mur. Kontreforererna i schaktet hade storleken ca 2×2–2,4 meter. Vissa av kontreforererna, nr 4, 6 och 7, hade stenar som fortsatte in under muren och det visar att de uppfördes samtidigt med muren. Kontreforererna var fragmentariskt bevarade och bestod av stenar och bränd kalk. För övrigt framkom inga andra arkeologiska objekt i schaktet. Mellan kontreforererna ses några stenar som var markfasta.

På en punkt togs det upp ett djupare schakt för att studera hur muren var uppbyggd (se sektion 5, figur 12 vid ca 4 meter). Det kunde konstateras att det hade placerats mindre stenar (lager 4) under den understa största stenen. Dessa stenar har sannolikt placerats på platsen i syfte att vara dränerande och kapillärbrytande, d.v.s. de skulle förhindra att fukt vandrade upp längs muren.

Figur 7. Rester av kontrefor 4 ses till vänster. Vidare ses byggnadens sydvästra hörn. Fotograferat från söder av Jonas Ros.

Figur 8. Kontrefor 5. Vidare ses delar av byggnadens västra mur. Fotograferat från sydväst av Jonas Ros.

Figur 9. Kontrefor 6. Vidares ses delar av byggnadens västra mur. Fotograferat från väster av Jonas Ros.

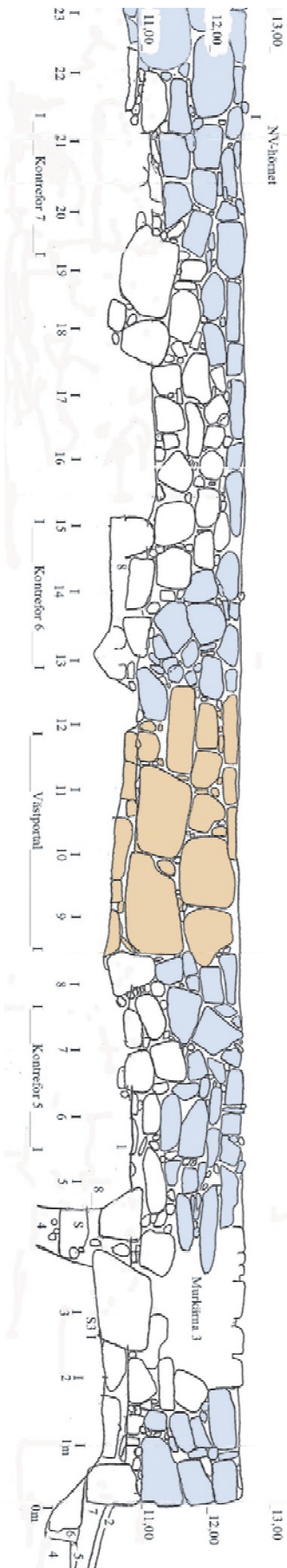

Figur 10. Kontrefor 7. Vidare ses delar av den västra muren och i bakgrunden ses byggnadsruinens norra mur. Fotograferat från väster av Jonas Ros.

Sektion 5 upprättades längs med den västra muren (se figur 4, 11 och 12). Som framgår av sektionen var endast mindre partier av den medeltida muren bevarad, dessa partier är markerade med vit färg. Stora delar av muren är reparerad och dessa partier är markerade med blå färg i sektionsritningen i figur 12. I sektionen ses mellan 8,5–12,5 meter ett parti markerat med beige färg och där det har funnits en öppning som satts igen med hjälp av stora stenar (jfr figur 5 och 6). Vid restaureringen av muren visade det sig att denna del inte hade någon murkärna (Grenberger 2013).

Figur 11. Översikt över schakt 1. Här ses kontreförarna som upphöjningar. Vidare ses den västra muren. I schaktet framkom en stor mängd rötter från träd som funnits på platsen. Fotograferat från sydväst av Jonas Ros.

Figur 12. Sektion 5. Den västra muren sedd från väster. Lagret för sektion 3 (S3) är markerat. Stenar som betongns vara reparation av muren är markerade med blå färg. Den igensatta öppningens stenar är markerade med beige färg. Se figur 4 för sektionens läge. Vid 4 meter togs det upp ett djupare skåpet. Skala 1:100. Ritning: Jonas Ros.

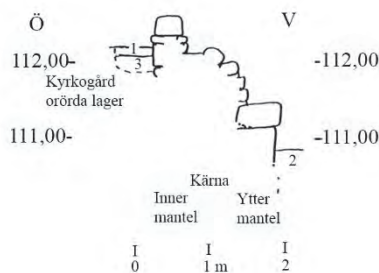
Lagerbeskrivningar:

1. Gråbrun jord med inslag av kalk och sten. Marknivå och lager utanför muren.
2. Mörkebrun jord. Gräsbevuxen näxthorisont på muren.
3. Gråvit kalk med enstaka inslag av tegelflisor. Kalken är murad på stenar. Murkärna
4. Rödbrun sand. Undergrund.
5. Gråbrun och grå jord med mycket stort inslag av bränd kalk. Lagret har tillkommit i samband med byggandet av muren.
6. Rödbrun sand. Påfört, omrört lager.
7. Gråbrun jord med inslag av kalk och sten. Påförda massor.
8. Kalkbruk. Murar.

Figur 13. I den västra muren fanns det en skada (jfr figur 12). Murens kärna var mycket hård. I förgrunden ses murens yttremantel. I bakgrunden ses delar av Rosenholmska gravkapellet. Fotograferat från väster av Jonas Ros.

Sektion 3 upprättades genom den västra muren där muren var skadad (se figur 4, 13 och 14). Längs den dokumenterade sträckan hade muren en bredd av ca 1,8 meter och bestod av en murkärna med en innermantel och en yttremantel. Murens kärna var murad och var mycket hård och krossade bitar handslaget tegel hade använts som magringsmedel. Inne på kyrkogården grävdes det ned några decimeter för att dokumentera lagren och under växthorisonten var det ett påfört lager rödbrun sand.

Figur 14. Sektion 3, genom den västra muren sedd från norr. Upptill till höger är muren skadad. Marknivåerna innanför och utanför muren ses. Se figur 4 och 12 för sektionens läge (jfr figur 13). Skala 1:100. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Gråbrun jord med inslag av kalk och sten. Gräsbevuxen västhorisont inne på kyrkogården.
2. Gråbrun jord med inslag av sten kalk. Marknivå och lager utanför muren. (Stora rötter i lagret).
3. Rödbrun sand inne på kyrkogården. Påfört lager inne på kyrkogården.

Schakt 2

Schaktet (se figur 4 och bilaga 1) togs upp på den södra sidan av den södra muren (se figur 15). I schaktet framkom två kontreforer, benämnda kontrefor 2 och 3 (se figur 4). Kontreforeorna var dåligt bevarade, betydligt sämre än de i Schakt 1 och bestod av bränt och obränt kalkbruk samt enstaka stenar. Kontreforeorna hade stenar som fortsatte in under muren och det visar sannolikt att de uppfördes samtidigt med muren. Kontreforeorna hade storleken ca 2,4-3×0,5 meter. På insidan av muren, på kyrkogården, innanför kontrefor 2 (se figur 4) grävdes det ned ca 0,8 meter för hand för att fastställa om det fanns en kontrefor även på insidan, men någon sådan påträffades inte där.

Figur 15. Den södra muren och schakt 2. Fotograferat från söder av Jonas Ros.

Figur 16. En av skadorna i den södra muren. Murbruket i murkärnan var mycket hårt. Fotograferat från söder av Jonas Ros.

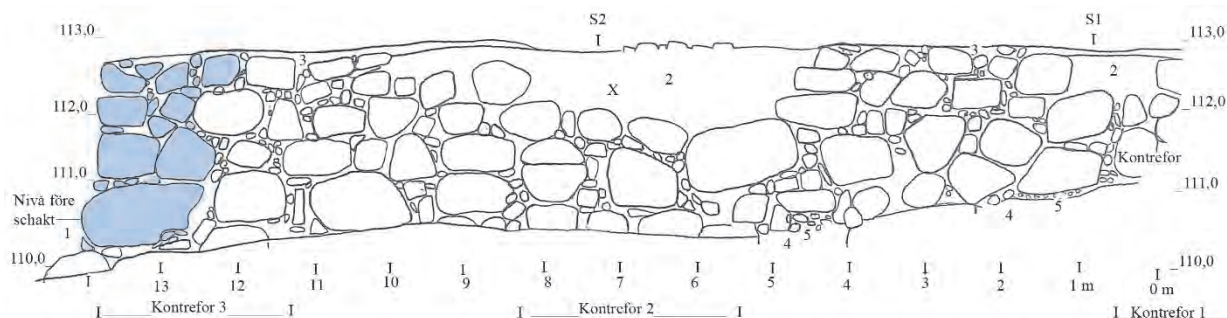
Figur 17. Översikt över den södra muren. Det fanns två skador i muren. I bakgrunden ses väg E20. Fotograferat från sydväst av Jonas Ros.

Figur 18. I förgrunden ses den södra muren. Till höger ses Rosenholmska gravkapellet och framför det ses källaren. I bakgrunden ses Munkarnas murs norra och östra delar. Fotograferat från sydväst av Jonas Ros.

Sektion 4 upprättades längs med den södra muren (se figur 4 och 15). I sektionen (se figur 19) ses att muren är skadad på två punkter (jfr figur 15–18). Stenar som bedöms vara medeltida är markerade med vit färg i figur 19. Stenar som bedöms vara reparationer är markerade med blå färg. Mellan 0–1 meter framkom undergrunden och en provgrop togs upp vid 4–5,2 meter. Det kunde konstateras att det lags kapillärbrytande stenar (lager 5) under de större stenarna i muren

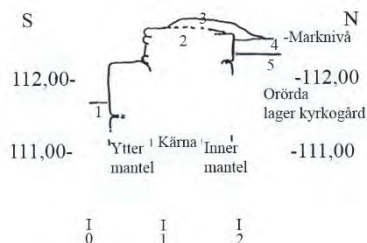

Figur 19. Sektion 4, den södra muren sedd från söder. Läget för sektion 1 (S1) och sektion 2 (S2) är markerade. Stenar som bedöms vara rekonstruerade är markerade med blå färg. Se figur 4 för sektionens läge. X = läge för insamlat kalkbruksprov. Lägen för kontreför 1–3 är markerade. Skala 1:100. Ritning: Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Gråbrun jord med inslag av sten och kalkbruk. Marknivå utanför muren. (Bortschaktat lager).
2. Grått kalkbruk murat på stenar. Murkärna, med skador i yttre manteln.
3. Mörkebrun jord. Gräsbevuxen växthorisont på muren.
4. Rödbrun sand. Undergrund.
5. Små stenar 2–6 cm stora. Kapilärbrytande stenar.

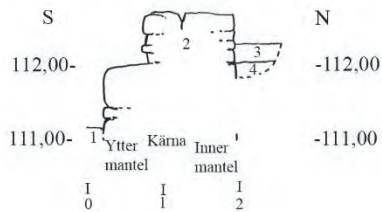
Två sektioner dokumenterades genom den södra muren. *Sektion 1* (se figur 4, 19 och 20) upprättades genom muren där den östliga skadan i muren fanns. *Sektion 2* upprättades genom muren där den västliga skadan fanns (se figur 4, 19 och 21). Öster om schakt 2 fanns en mur som tillhörde en källare (se figur 4 och 18). I källarens västra mur fanns delar av en inmurad kontreför, nr 1. Det upprättades en sektion, nr 6, över delar av den muren (se figur 4 och 22 och 23).

Figur 20. Sektion 1. Sektion 1 genom den södra muren sedd från öster. Upp till till vänster är muren skadad. Se figur 4 och 19 för sektionens läge. Skala 1:100. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

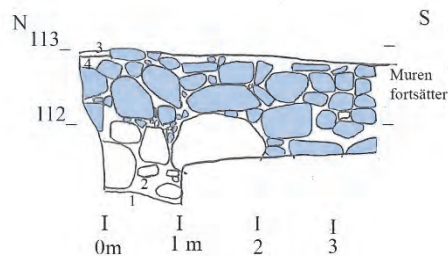
1. Gråbrun jord med inslag av sten och kalkbruk. Marknivå utanför muren.
2. Grått kalkbruk murat på stenar. Murkärna.
3. Mörkebrun jord. Gräsbevuxen växthorisont på muren.
4. Gråbrun jord, påförd. Gräsbevuxen växthorisont inne på kyrkogården.
5. Rödbrun sand. Påfört lager på kyrkogården.

Figur 21. Sektion 2 genom den södra muren sedd från öster. Upptill till vänster är muren skadad. Se figur 4 och 19 för sektionens läge. Skala 1:100. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Gråbrun jord med inslag av sten, kallebruk. Marknivå utanför muren.
2. Gråvit kalk med enstaka inslag av tegelflisor. Kalken är murad på stenar. Murkärna.
3. Gråbrun jord. Gräsbevuxen västhorisont inne på kyrkogården.
4. Rödbrun sand inne på kyrkogården. Påfört lager på kyrkogården.

Figur 22. Sektion 6. Här ses den västra muren i källaren öster om schakt 2. I muren fanns delar av en kontrefor (nr 1) och de stenar som bedöms ingå i den är markerade med vit färg. Blå stenar tillhör källaren. Skala 1:100. Ritning Jonas Ros.

Lagerbeskrivningar:

1. Orange siltig sand. Undergrund.
2. Gråbrun jord med inslag av bränd kalk.
3. Matjord. Västhorisont.
4. Grå jord med stort inslag av bränd kalk.

Figur 23. I källarens västra mur var en kontreför, nr 1, inmurad. I bakgrunden ses fönstret till Rosenholmska gravkapellet. Fotograferat från väster av Jonas Ros.

Schakt 3

Schaktet (se figur 4 och bilaga 1) togs upp för avledning av vatten från muren och i schaktets sydvästra hörn grävdes en grop som fylldes med sten, d.v.s. en stenkista där vattnet kunde rinna bort. Inga arkeologiska objekt framkom i schaktet.

Fynd

Vi den arkeologiska undersökningen påträffades endast lösfynd och det var fem skärvor keramik (yngre rödgods) av kärltypen fat. Dessa fynd daterades till 1700–1800-tal. Dessutom påträffades en del av ett skaft till en kritpipa. Fynden tillvaratogs inte eftersom de var lösfynd och inte kunde knytas till lager.

Kalkbruksanalys

Det gjordes en kalkbruksanalys av bruket från murkärnan i västra muren. Provet togs ur sektion 4 vid 8,18 meter +12,30 m.ö.h. (se figur 19). Analysen visade att bruket från muren kommer från kalkugnen som undersöktes i Ramundeboda 2010–2012. Den visar även att bruket från Munkarnas murs östra del och Dubbelkällaren kommer från samma ugn (se bilaga 2 och Ros 2014).

Tolkning och avslutande diskussion

Inne på kyrkogården, som delvis omgavs av de medeltida murarna, var marknivån förhöjd, där har det påförts stora volymer massor. De arkeologiska undersökningarna gjordes med anledning av att murarna hade börjat rasa. Under 1700–1900-talen höjdes ofta marknivåerna på kyrkogårdar. Ett fotografi på kyrkogården i Ramundeboda från 1912 visar att marknivån på kyrkogården då ännu inte hade förhöjts (se figur 24). De påförda massorna på kyrkogården har utöva ett visst tryck mot murarna, men detta har sannolikt inte bidragit till att murarnas yttermantlar rasat eftersom murkärnan var så stor och hård. Man kan konstatera att stenarna i yttermanteln hade lossat från murkärnan. Murarna har utsatts för frostsprängning. Då vatten frös till is i muren så ökade volymen och delar av yttermanteln frös loss från murkärnan och muren föll sönder (Grenberger 2013).

Målsättningen med den arkeologiska undersökningen var att dokumentera murarna i plan och sektion. Det uppdraget har uppfyllts. I rapporten skulle det också föras ett tolkande resonemang om vilken funktion som den medeltida byggnaden kan ha haft. I den tidigare forskningen har det presenterats olika teorier vilka redovisas nedan.

Figur 24. Fotografi som visar sydöstra hörnet av medeltidsmuren i Ramundebodas kyrkogårdsmur. Fotograferat av Alfred Hermansson 1912 (verksam i Laxå & Pärta)

Den medeltida byggnadslämningen som delvis har undersökts har haft en rektangulär form med en storlek av ca 21,8×43,8 meter. Peringskiöld (Hadorph 1673) avbildade murarna som finns i Ramundeboda (se figur 25) och på den bilden ses även en öppning i en av murarna. Denna öppning är sannolikt samma öppning som dokumenterades i den västra muren. Peringskiöld avbildar även två kontreforer. Avbildningen är en skiss och murarna avbildas schablonmässigt.

Äldre teorier om ruinen

I dag har de medeltida murarna funktion som kyrkogårdsmur. Murarna är breda och höga och i vissa fall kan kyrkogårdsmurar ha uppförts med fortifikatoriska funktioner. Men eftersom det framkom kontreforer så kan inte murarna ursprungligen ha uppförts som *kyrkogårdsmurar*.

Hadorph (1673, jfr Andersson 1989) har tolkat murarna som lämningar av en *försvarsanläggning*. Argument mot detta är att det inte finns några spår av vallanläggningar på platsen. Vidare måste den stora porten ha varit svår att skydda och kontreforererna erbjöd skydd för anfallande. Det är osannolikt att murarna hade försvarsfunktion (se Grenberger u å).

Det är osannolikt att byggnaden hade funktion som *härbärke*. En så stor stenbyggnad var inte möjlig att värma upp. Härbärgen var istället byggda av trä som kunde hållas varma på vintrarna (Grenberger u å). Mats Mogren har föreslagit att byggnaden i Ramundeboda var avsedd att vara *hospital*, Antoniterna brukade ha hospital i städer (1986; 1989). Det primära syftet med ett hospital var att vårda spetälska medan helgeandshusen kan sägas ha varit sjukstugor för fattiga och ålderdomshem. Hospitalen låg ofta utanför städerna och helgeandshusen i städerna, ett exempel är hospitalet i Skänninge. Det har funnits ett stort antal hospital och helgeandshus i svenska städer (Arleskär 2007; Jonsson 2012). I t.ex. Västerås har det funnits ett helgeandshus och senare tog hospitalet över dess byggnader. Där fanns en hospitalskyrka och separata byggnader för kvinnor och män (Drakenberg, 1939, s. 61ff; Rosenius-Högman 1953). Men med tanke på kontreforererna som påträffades så är det inte sannolikt att byggnaden var avsedd att bli ett hospital, den har varit en större byggnad.

Figur 25. Peringskiölds avbildning av murarna i Ramundeboda. Observera öppningen till höger och kontreforererna (efter Hadorph 1673).

Munkarnas mur + kyrkogårdsmur = kyrkoruin

Med tanke på storleken och formen på murarna är det sannolikt att de är lämningar av en aldrig färdigställd *kyrka* som började byggas av Antoniterna. Murarna har en tjocklek på ca 1,7–1,8 meter. Murarna visar att byggnaden var planerad att bli stor, drygt 21,8×43,8 meter, och att formen var som en salkyrka. Storleksmässigt kan den jämföras med S:t Nikolai kyrka i Örebro stad (se Esbjörnson 2000 s. 154f. Lundberg & Waldén 1939 och Thybell 1980) och Fellingsbro kyrka i Västmanland (Borg 2003; Esbjörnsson 2000). Kyrkan i Ramundeboda var stor. Även i Dalarna finns det flera stora kyrkor, exempelvis Stora Tuna kyrka (Darphin 2004). I vissa fall uppfördes det under medeltiden kyrkor som var oproportionerligt stora med tanke på

församlingarnas storlekar. Frågan kan ställas varför man planerade en så stor kyrka i Ramundeboda. Vi vet att Antoniterna tog emot resande och de tog även hand om sjuka och gamla. Eftersom Antoniterna var fattiga så är det sannolikt att det fanns någon donator som ekonomiskt stöttade kyrkbygget och verksamheten i Ramundeboda, men det finns ingen skriftlig uppgift som upplyser om någon storman som stöttade byggnationen. Här kan nämnas att i Danmark gynnades Antoniterna genom gåvor av kung Kristian I och hans gemål Dorotea av Brandenburg vilket ledde till en nygrundning av ett konvent i Prästø på Själland 1472 (Gallén 1981). Kristian var kung i Danmark och kung över Sverige 1457–1464 (Lagerqvist & Åberg 1993) Dorotea innehade Örebro slott med Närke och Värmland, men förlorade förlänningarna 1464 och försökte därefter återfå dem. Kristian och Doroteas son Hans var kung i Sverige 1497–1501 under namnet Johan II. En dansk aln användes vid uppförandet av byggnaderna i Ramundeboda, vilket är argument för att byggmästaren kom från Danmark. Kanske var det så att Dorotea och även Hans/Johan, gynnade konventet i Ramundeboda?

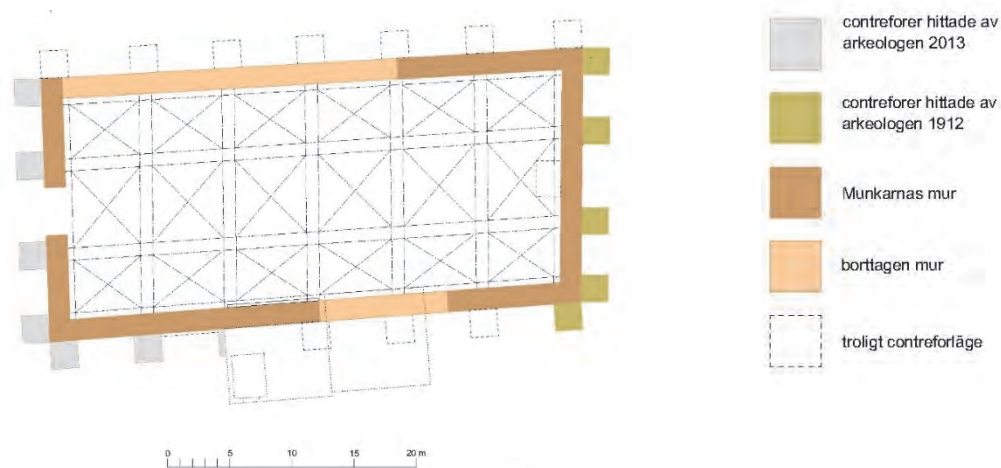
Ramundeboda och kyrkan där kan jämföras med Krokek i Östergötland. Eriksgatan passerade den platsen och där har det funnits en kyrka, som enligt uppgift, har tillhört franciskanerorden (Cnattingius 1966).

På den västra sidan av ruinen undersöktes fyra kontreforer och på den södra undersöktes tre. På den östra sidan av ruinen finns fyra synliga kontreforer (se figur 25) och vid den södra sidan östra hörn finns ytterligare en. Totalt är tolv kontreforer kända. Kontreforerna är argument för att murarna skulle bära ett tungt tak. Fyndet av kontreforer är ett avgörande argument för att murarna är lämningar efter en kyrka. Kontreforerna byggdes sannolikt med avsikt att stötta murarna och vara stöd till pelare som skulle bära tegelvalv i kyrkan. Kontreforens lägen är argument för att kyrkan planerades att bli treskeppig och att det planerades att slås valv i kyrkan. Kontreforerna byggdes där valven skulle komma att utöva tryck mot yttermurarna. Med utgångspunkt från de tolv kända kontreforerna är det möjligt att rekonstruera kyrkans plan. I figur 27 ses en rekonstruktion av kyrkan som gjort av Janusz Grenberger med utgångspunkt från resultaten från den arkeologiska undersökningen (Grenberger 2013, se även u å).

Figur 26. På den östra sidan av byggnaden finns det fyra synliga kontreforer som är övervuxna med gräs. Fotograferat från sydöst av Jonas Ros.

Kyrkan planerades att bli treskeppig. Att döma av antalet kontreforer planerades det att slås 18 valv. Vi vet inte om mittskeppet planerades att göras högre, d.v.s. om kyrkan skulle bli en basilika. Mest sannolikt är att kyrkan skulle bli en hallkyrka där sidoskeppen var lika höga som mittskeppet. Den gotiska hallkyrkan med tre lika stora skepp har, som kyrktyp, sitt ursprung från Tyskland (Ullén 1996, s. 62f.). Vid större kyrkbyggen anlätades en arkitekt, en byggmästare och ofta en byggnadshytta, d.v.s. olika hantverkare som genomförde byggnationen (Svanberg 2013 s. 83ff). Det var inte möjligt att fastställa vilket almått som användes vid byggnationen av kyrkan, murarna var 1,7–1,8 meter breda. Men det är möjligt att man använde en dansk aln på samma sätt som man gjorde vid byggnationen av dubbelkällaren.

27. Rekonstruerad plan över kyrkan i Ramundeboda. Kyrkan var planerad att bli treskeppig. Skala 1:600 (ritning Janusz Grenberger, efter Grenberger 2013).

Västportal

På kyrkans västra sida har det funnits en öppning som sannolikt var planerad att bli västportal i kyrkan. Då muren restaurerades visade det sig att det inte fanns någon murkärna på denna plats, det visar att detta parti har satts igen senare. På Peringskiölds avbildning som Hadoprh återger (figur 25) ses en öppning i muren och den har sannolikt varit den planerade västportalen i kyrkan. Med tanke på kyrkans storlek så är det möjligt att det även planerades att uppföras en sydportal. Den kan i så fall ha legat på platsen där Rosenholmska gravkapellet ligger eller på platsen där källaren söder om sydmuren ligger. I samband med undersökningarna gjorde författaren ett besök inne i källaren för att undersöka om där fanns några spår av en sydportal. Men det visade sig att då källaren uppfördes så byggdes det nya murar på alla sidor om den. Några spår av en eventuell sydportal finns alltså inte i källaren.

Vi vet inte om det planerades två portaler i kyrkan, men så kan ha varit fallet. Man kan ställa frågan om byggnaden var ämnad att bli en vallfartskyrka. Förekomsten av två portaler kan vara ett argument för detta, pilgrimer kan då planerats ha strömmat genom kyrkan, in genom den ena porten och ut genom den andra. I Uppland är det ovanligt med västportaler i salkyrkor. Men i Dalarna är det faktiskt regel att salkyrkorna har, eller har haft, portaler både i söder och väster (muntlig uppgift Ann-Catherine Bonnier). Vi vet inte om kyrkan i Ramundeboda var ämnad att bli vallfartskyrka, troligtvis var den inte det. Att kyrkan i Ramundeboda var stor kan ha medfört att det fanns behov av två portaler för besökare. Kyrkor kunde också börja brinna och säkerhetsaspekter kan ha bidragit till att man hade två portaler.

Kalkbruksanalys och kyrkans datering

Kalkbruksanalysen av bruket från murkärnan i muren visade att bruket kommer från kalkugnen som undersöktes i Ramundeboda 2010–2012. Analysen visar även att bruket från Munkarnas murs östra del och Dubbelkällaren kommer från samma ugn (se bilaga 2 och Ros 2014). Kalkbruksanalysen visar att kyrkan i likhet med Dubbelkällaren och kalkugnen uppfördes av Antoniterna.

Inga fynd framkom som kan datera kyrkoruinen. Det påträffades inte heller något organiskt material som kunde ¹⁴C-datera murarna. Man kan i allmänhet inte datera stående medeltida byggnader annat än på konsthistoriska grunder, genom skriftliga källor eller genom dendrokronologisk åldersbestämning. Vi vet inte när kyrkan började uppföras, men byggnadsarbetet kan dateras till perioden 1475–1527/30 då Antoniterna var verksamma i Ramundeboda. Antoniterna i Ramundeboda omnämns sista gången 1530. Kyrkbygge avbröt sannolikt med anledning av att Gustav Vasa och reformationen satte stopp för byggnationen. Delar av ruinen fick under 1680-talet istället funktion som kyrkogårdsmur.

Eftersom stenkyrkan i Ramundeboda inte byggdes färdigt måste det ha funnits en träkyrka på platsen. Hadorph uppger att det har funnits en kyrka invigd till S:t Olov i Ramundeboda och han talar även om ett konventskapell och de ska ha funnits inom utbredningen av Munkarnas mur (Hadorph 1673; Grenberger u.å.). Vi vet inget om planlösningen hos den medeltida kyrka som bör ha funnits i Ramundeboda, men antagligen var det en salkyrka. Alltifrån 1200-talets mitt uppfördes det gotiska salkyrkor som endast hade ett kyrkorum till skillnad från de romanska kyrkorna som hade långhus och kor och ibland torn samt absid (Bonnier 1987). Under 1200-talets andra hälft förändrades liturgin och mässfirandet blev ett liturgiskt skådespel där församlingen aktivt deltog. I många kyrkor öppnades koret mot församlingen. Detta hänger samman med att påve Urban IV år 1264 påbjöd firande av Krist Lekamens Högtid för hela kristna kyrkan. Att kyrkorna öppnades och fick endast ett rum kan ses i perspektiv av att mässfirandet förändrades till följd av påvens påbud. Menigheten ville se levitationen av hostian, d.v.s. prästens upphöjande av oblaten vid nattvarden, det momentet ansågs bl.a. skydda mot ond bråd död (New advent: Feast of Corpus Christi; Nilsén 2003: 91 ff.).

Vi vet att det 1688 uppfördes en barockträkyrka i Ramundeboda och 1898–1899 flyttade kyrkbyggnaden in till Laxå. Eftersom stenkyrkan aldrig färdigställdes i Ramundeboda så måste det ha funnits en träkyrka på platsen under Antoniternas tid och sannolikt låg den inom utbredningen av den planerade kyrkan. Det ligger nära till hands att anta att kyrkan i Ramundeboda var invigd till S:t Antonius, men i kyrkan fanns det sannolikt också ett nordligt Mariaaltare. Vi vet att Eriksgatan passerade Ramundeboda under 1200-talet och det kan ha funnits behov av en kyrka på orten redan då. I en sådan kyrka kunde kungen och hans följe fira mässa och be om en säker färd längs med Eriksgatan.

Murarna restaurerades och fick tak

Efter att murarna dokumenterats i sektion och plan så plockades delar av dem ned (se figur 28 och Grenberger 2013). Därefter murades de upp på nytt och det byggdes tak över dem så att de skulle skyddas. Dessutom ger taken besökare känslan av att murarna representerar en byggnad som funnits på platsen. Vidare markerades lägena för kontreforenerna i markytan (se figur 29–31).

Figur 28. Delar av den södra muren plockades ned och murades sedan upp igen Fotograferat från söder av Janusz Grenberger.

Figur 29. Den medeltid kyrkoruinens sydmurar efter att de restaurerats och fått tak. Den vita byggnaden är det Rosenholmska gravkapellet. Fotograferat från söder av Janusz Grenberger.

Figur 30. Den södra muren har restaurerats och fått ett tak. Vidare är kontreforena markerade. Fotograferat från söder av Janusz Grenberger.

Figur 31. Kontreforer under uppbyggnad efter att murarna har restaurerats. Fotograferat från söder av Jonas Ros.

Referenser

Otryckta källor

Borg, A. 2003. *Fellingsbro Prästgård 3:1, Fellingsbro församling, Lindesbergs kommun, Örebro län*. Otryckt kulturhistorisk karaktäristik.

<https://www.svenskakyrkan.se/vasterasstift/kyrkor-i-orebro-lan>

Bergström, G. 1909. *Arboga krönika: efter samtida källor. 1, Medeltidsminnen*. Arboga. Se också:

http://www.zenker.se/Historia/Arbogakroenikan/unionstiden_fraan_1451.shtml

Darphin, J.-P. 2004. *Stora Tuna Kyrka Borlänge Tuna Prostgård 1:3; Stora Tuna församling; Borlänge kommun; Dalarnas län*. Otryckt Kulturhistorisk karakterisering.

Esbjörnson, E. 2007a. *Munkarnas mur. Ramundeboda kloster, Ramundeboda socken, Laxå kommun, Närke. Restaurering och konservering 2006–2007. Antikvarisk rapport*. Örebro läns museum. Rapport 2007:13. Örebro.

Esbjörnson, E. 2007b. Ramundeboda kloster. Munkarnas mur och Klosterruinen i övrigt. Kronologisk händelselista, främst 1900-talet. Bilaga som ingår i Esbjörnson 2007a.

FMIS Fornminnesregistret: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Gabrielsson, C. 2010. Danska munkar spårade till Laxåtrakten *SVT, Örebro*. 10/11 2010.

Grenberger, J. 2008. *Antoniternas komunitet i Ramundeboda. Dubbelkällaren, Strandkällaren och Ugnshögen. Laxå socken, Örebro län. Arbets- och materialbeskrivning. Förfrågningsunderlag 2008 05 21*. Grenberger byggnadsrestaureringskontor. Uppsala. (Otryckt.).

Grenberger, J. 2009. *Dubbelkällaren, Strandkällaren och Ugnshögen i Ramundeboda. Restaureringsrapport för 2008/2009*. Grenberger Byggnadsrestaureringskontor. Uppsala. (Otryckt).

Grenberger, J. 2013. *Den västra och södra kyrkogårdsmuren i Ramundeboda. Laxå kommun, Örebro län*. Restaureringsrapport 2013. Grenberger byggnadsrestaureringskontor. Uppsala (Otryckt).

Grenberger, J. (U å). *Ramundeboda historia*. Grenberger byggnadsrestaureringskontor. Uppsala (Otryckt).

Hadorph, J. 1673. *Resebeskrivning*. Kungliga biblioteket Stockholm.

New Advent = *The Catholic Encyclopedia*, se: <http://www.newadvent.org/cathen/>
Hämtad 2016-02-24

RAÄ. Riksintressen, Örebro, se: http://www.raa.se/publicerat/varia2009_25.pdf

Sahlin, C. 1912a. Gräfningsarna vid Ramundeboda i juni och juli 1912. Otryckt rapport i *Örebro läns museums arkiv*.

Sahlin, C. 1912b. Brev till Otto Janse med meddelande om grävningarna vid Ramundeboda. Örebro läns museums arkiv.

Svanberg, J. 2013. *Medeltida byggmästare i Norden*. Lund.

Ullén, M. 1996. *Den gotiska konsten*. Gotikens kyrkobyggande. Lund. S. 37-134.

SDHK = Svenskt Diplomatarium huvudkartotek om medeltidsbrev, www.riksarkivet.se/sdhk

Muntlig uppgift

Docent Ann-Catherine Bonnier, 2010-11-16.

Alf Pettersson, 2013.

Litteratur

Andersson, L. 1989. *Pilgrimsmärken och vallfart: medeltida pilgrimskultur i Skandinavien*. Stockholm.

Arleskär, M. 2007. (Otryckt) *Hospital och Helgenadshus – En studie av omsorgsväsende i medeltidens Sverige*. Kandidatuppsats i arkeologi. Stockholms Universitet. Stockholm.

Attwater, D. 1975. *A Dictionary of Saints*. Harmondsworth.

Backman, E. L. 1945. *Den religiösa dansen inom kristen kyrka och folkmedicin*. Stockholm.

Bednar, H. 2007. Antonitklostret i Ramundeboda. *Kloster och klosterliv i det medeltida Skara stift*. Red J. Hagberg. Skara, s. 201–252.

Bergold, H., Biwall, A., Karlsson, P. och Trinks, I. 2008. *Ramundeboda konvent. Närke, Laxå socken, Ramundeboda 1:8, RAÄ 8. Arkeologisk undersökning*. UV Bergslagen, Rapport 2008:4.

Beskow, P. 2011. *Helgonen, hjältar, martyrer, heliga dårar och andra*. Skellefteå.

Bonnier, A. C. 1987. *Kyrkorna berättar. Upplands kyrkor 1250–1350*. Upplands fornminnesförenings tidskrift 51. Uppsala.

Cnattingius, B. 1966. *Krokeks kyrka*. Linköping

Drakenberg, S. 1939. Planritning med beskrivning över Västerås stads hospitalstomt 1793, s. 61–75. *Västmanlands fornminnesförenings årskrift 27*.

Esbjörnson, E. 2000. *Kyrkor i Örebro län*. Örebro.

Gallén, J. 1981. Antoniter. *Kulturbistoriskt Lexikon för nordisk medeltid*. Band 1, sp. 167.

Hägg, T. och Rubenson, S. 2003. *Antonios liv. Athanasios av Alexandria*. I översättning och med inledning och kommentar av T. Hägg och S. Rubenson. Skellefteå.

Jonsson, K. 2012. *Det medeltida hospitalet i Skänninge. En självbushållande gård i stadens utkant. Särskild arkeologisk undersökning. Fornlämning Skänninge stad 52:1, Skänninge 3:1, Skänninge stad, Mjölby kommun, Östergötlands län*. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2012:48.

- Lundberg, E. & Waldén B. 1939. *Sveriges kyrkor. Närke, band 1, häfte 1. Örebro stad*. Red S. Curman, J. Roosval. Stockholm.
- Lagerqvist, L. O. & Åberg, N. 1993. *Litet lexikon över Sveriges regenter*. Stockholm.
- Magnus Erikssons Landslag*. I nusvensk tolkning av Å. Holmbäck och E. Wessén. Skrifter utgivna av Institutet för rättshistorisk forskning. Serien 1. Rättshistoriskt bibliotek, bd. 7. Stockholm 1962.
- Mogren, M. 1986. S:t Göran i Visby – En nordisk hopitalshall? *META nr 4 1986*, s. 10–17.
- Mogren, M. 1989. *Riseberga Rediviva IV*. Tassemarker och makten.
- Møller Knudsen, B. 1982. Boder. *Fortid og nutid*, s. 440–444.
- Nilsén, A. 2003. *Focal Point of the Sacred Space. The Boundary between Chancel and Nave in Swedish Rural Churches. From Romanesque to Neo-Gothic*. Uppsala.
- Ros, J. 2001. *Sigtuna. Staden, kyrkorna och den kyrkliga organisationen*. Occasional Papers in Archaeology (OPIA) 30. Uppsala.
- Ros, J. 2014. *Antoniternas konvent i Ramundeboda. Dubbelkällare, tegelugn och bebyggelse från senmedeltid till 1700-tal. Arkeologiska undersökningar. Fornlämning Laxå 8:1. Ramundeboda 1:8. Laxå socken. Laxå kommun. Närke. Stiftelsen Kulturmiljövård Rapport 2013:25*.
- Rosenius-Högman, R. 1953. *Helgenadshus, hospital och lasarett i Västmanland 1345–1900. Västerås*. Västerås.
- Schück, A. 1926. *Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*. Uppsala.
- Ståhl, H. 1985. *Ortnamn i Västmanland*. Stockholm.
- Svensson, T. 2013. Nya fynd från 1470-talet. Stödmurar visar ruin av en stenkyrka som aldrig byggdes färdigt. *Nerikes Allebanda*. 22/5 2013.
- Thybell, A. 1980. *Kyrkorna i Örebro län. En presentation i text och bild över samtliga kyrkor tillhörande Svenska kyrkan*. Örebro.
- Upplandslagen. Svenska Landskapslagar*, bd 1. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å. Holmbäck och E. Wessén. Stockholm. 1933.
- Wahlberg, M. Red. 2003. *Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projekt nr:</i>	KM 10118.
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	433-05551-2010, 2010-10-29.
<i>Undersökningsperiod:</i>	November 2010 och 22 april till 10 maj 2013.
<i>Exploateringsyta:</i>	54 löpmeter.
<i>Personal:</i>	Jonas Ros.
<i>Belägenhet:</i>	Fornlämning Laxå 8:1, Ramundeboda 1:8, Laxå socken, Laxå kommun, Närke.
<i>Ekonomisk karta:</i>	9E7f NV.
<i>Koordinatsystem:</i>	RT 90 2,5 gon V.
<i>Koordinater:</i>	X6536905, Y473685
<i>Höjdsystem:</i>	RH 90.
<i>Inmätningmetod:</i>	Manuellt från befintlig bebyggelse/murar
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	7 st A3 och 7 st A4 sektionsritningar. 12 st A3 planritningar samt digitala fotografier kommer att inlämnas till Örebro läns museum.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd tillvaratogs.

BILAGOR

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Kommentar	Längd, m	Bredd, m	Djup, m	Anmärkning	Anläggningar	Fynd	Underlag
1	Väster om den västra muren	27		3	0,3-0,3	Jord som påförts i syfte att stötta muren	Kontrefor 1-3	Rödbrun sand
2	Söder om den södra muren	15	1,2	1,2	0,3-0,8	Jord som påförts i syfte att stötta muren	Kontrefor 4-7	Rödbrun sand
3	Sydväst om murarna	12	1-4	0,7	Jord som påförts i syfte att höja m,arknivån	-	-	Rödbrun sand

Bilaga 2

Handläggare
Jan Erik Lindqvist
Material, Borås
010-516 68 59, janerik.lindqvist@cbi.se

RAPPORT

Datum 2011-09-13 Uppdragsnummer PX10344 Sida 1 (4)

ANKOM

2011-10-12

Stiftelsen Kulturmiljövård
Jonas Ros
Stora Gatan 41
722 12 Västerås

Analys av bruksprover från Ramundeboda

Uppdrag

Jämföra nu uttagna prover från Ramundeboda Laxå kommun Örebro län, med tidigare utförda bruksanalyser från samma anläggning. Tidigare har analyser utförts på uppdrag av Janusz Grenberger. De analyserade proverna togs ut från "Munkarnas mur", rapport F616049 samt ett prov från "dubbelkällaren", rapport F809088, se bilagor.

Provtagning

De nu uttagna bruksproven är prov 1 från äldsta kalkugnen, prov 2 från den yngsta kalkugnen och prov A från murkärnan i nuvarande kyrkogårdens västra kyrkogårdsmur.

Tre prover togs ut och sändes till CBI genom uppdragsgivarens försorg. Proverna anlände CBI vecka 18. Prov 2 var transportskadat så att det ej kunde analyseras mikroskopiskt.

Metod

Analysen utfördes i ljusmikroskop med tunnslipsteknik.

Resultat

Prov 1

Bruket är mycket inhomogent. Andelen ballast i bruket är låg. Bruket har stor andel mörka kalkklumpar med rester av silikatmineral typiska för urkalksten och som troligen kommer från den brända kalkstenen. Ballasten består i övrigt av kvarts, fältspat och biotit. Resultatet från den kvantitativa analysen redovisas i tabell 1. Resultatet motsvarar en sammansättning på K100/50.

Tabell 1. Resultat från punkträkning i ljusmikroskop från prov 1.

Prov 1	Volym %	±
Luft	20	4,5
Ballast	10	3,4
Pasta	20	4,4
Kalkklumpar	50	5,6
Totalt	100	

CBI Betonginstitutet AB

ingår i SP-koncernen

Stockholm

100 44 Stockholm

Besök Drottning Kristinas väg 26
Tel 010-516 68 00
Fax 08-24 31 37

Borås

c/o SP
Box 857
501 15 Borås
Besök Brinellgatan 4
Tel 010-516 68 00
Fax 033-13 45 16

Internet / e-post
www.cbi.se
cbi@cbi.se

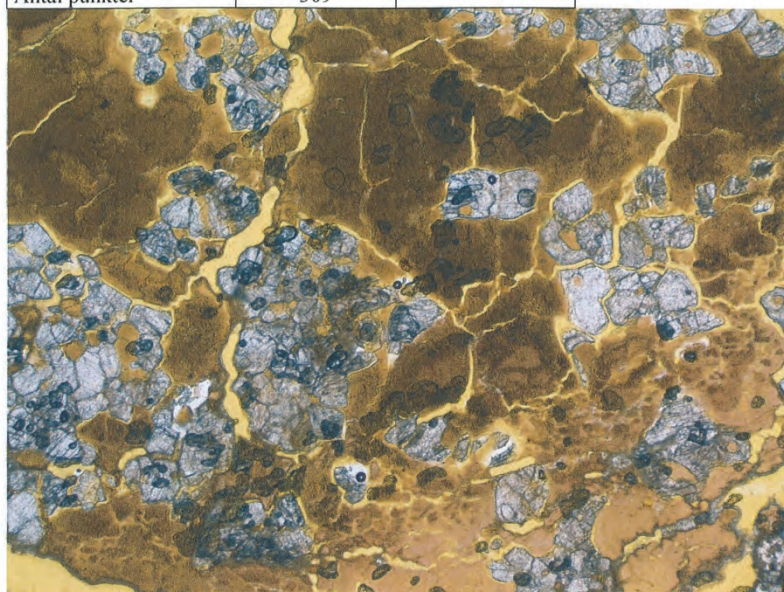
Plusgiro
454538-0
Bankgiro
243-9412
Bank
Svenska Handelsbanken

Org nummer
556352-5699
VAT No.
SE556352569901
Säte: Stockholm

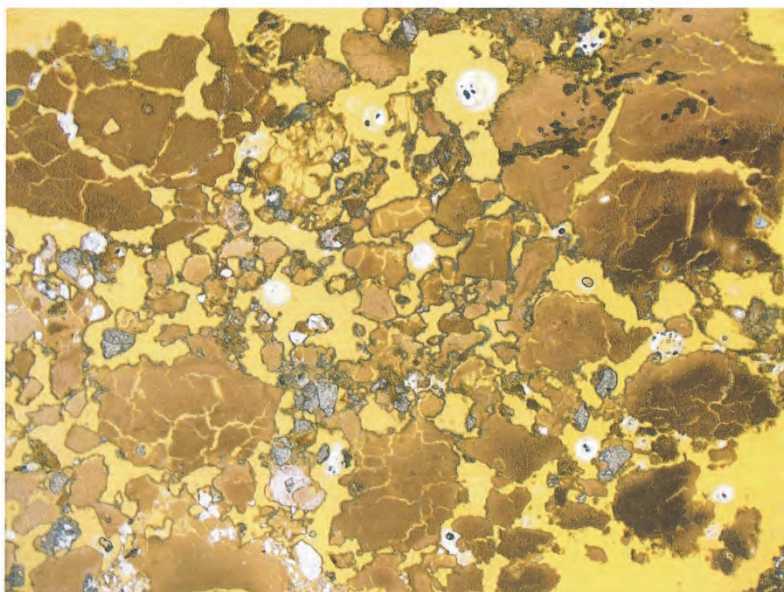
Detta dokument får endast återges i sin helhet, om inte CBI i förväg skriftligen godkänt annat.

Antal punkter	309
---------------	-----

Figur 1. Prov 1, bilden visar de mörkbruna kalkklumparna och de silikatmineral som bedöms vara rester från den brända kalkstenen och de syns i ljusgrå färg. Sprickor och porer syns i gul färg. Bildytan motsvarar 2,8x2,1 mm², bilden är tagen i normalt ljus.

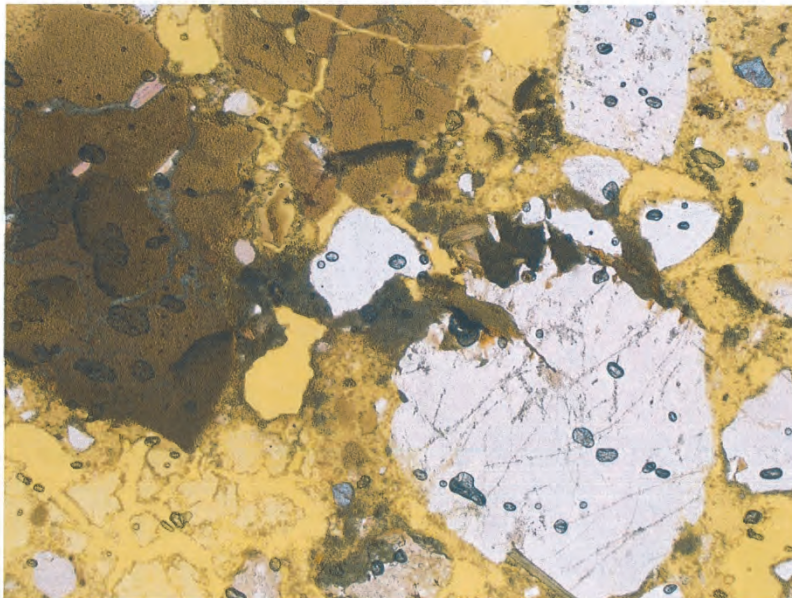
Figur 2. Bilden visar brukets inhomogena karaktär, de mörkbruna kalkklumparna och de silikatmineral som är rester från den brända kalkstenen syns i ljusgrå färg. Sprickor och porer syns i gul färg. Bildytan motsvarar 5,5x4,2 mm², bilden är tagen i normalt ljus.

Prov A

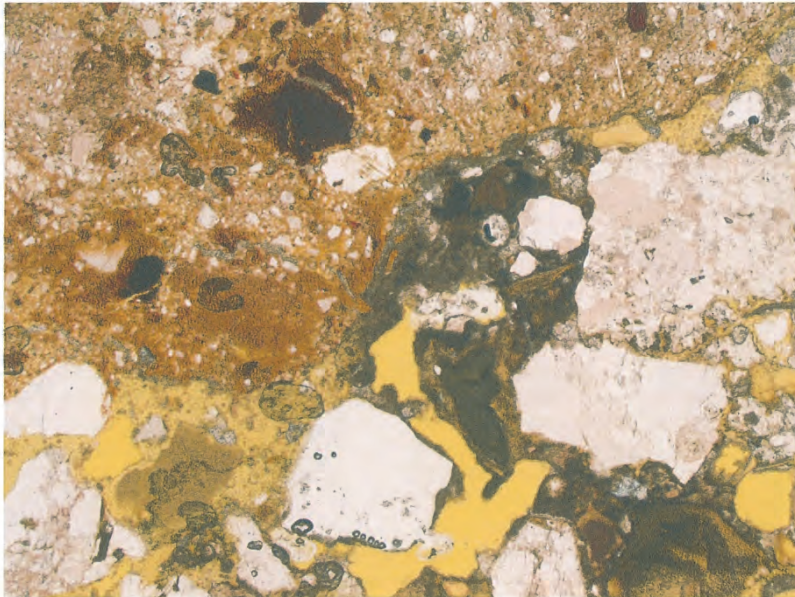
Bruket är mycket inhomogent. Innehåller mörka kalkklumpar med mindre mängd rester av silikatmineral typiska för urkalksten och som troligen kommer från den brända kalkstenen. Ballasten består i övrigt av bergartsfragment med granitisk sammansättning samt kvarts, fältspat. I provet finns stor andel röda tegelliknande fragment av bränd lera. Resultatet från den kvantitativa analysen redovisas i tabell 2. Beroende på den inhomogena karaktären och den höga andelen tegellika partiklar är det inte möjligt att överföra detta i ett blandningsförhållande.

Tabell 2. Resultat från punkträkning i ljusmikroskop. Tegelliknande partiklar är räknade som ballast.

Prov A	Volym %	±
Luft	21	4,5
Ballast och bränd lera	64	5,3
Pasta	14	3,8
Totalt	100	
Antal punkter	318	

Figur 3. Prov A, bilden visar brukets mycket inhomogena karaktär med mörka kalkklumpar. Ballasten syns i vit färg, sprickor, porer och pasta med hög porositet syns i gul färg. Bildytan motsvarar 2,8x2,1 mm², bilden är tagen i normalt ljus.

Figur 4. Prov A, bilden visar en rödbrun klump med tegelliknande bränd lera. I övrig ser man brukets inhomogena karaktär med mörkbruna till gråsvarta klumpar. Sprickor och porer syns i gul färg. Bildytan motsvarar 2,8x2,1 mm², bilden är tagen i normalt ljus.

Bedömning

De analyserade bruksproverna består av mycket karaktäristiskt bruk och är mycket lika det bruksprov taget från munkarnas mur och som analyserats 2006 och det bruksprov som tagits från Dubbelkällaren och som analyserades 2008 som rapporterats i F616049 och F809088. Dessa bruk bedöms vara tillverkade baserat på kalksten från samma brott och i samma produktionsprocess vid samma anläggning. Bruken är mycket inhomogena och skillnaderna mellan proverna kan täckas av den variation som finns mellan olika brännings och släckningsomgångar i tillverkningsprocessen. De innehåller samma typer av kalkklumpar, samma typer av silikatmineral och prov A innehåller samma typer av tegellikna klumpar av bränd lera som finns i det prov från Munkarnas Mur som analyserades 2006.

CBI Betonginstitutet
Material, Borås

Jan Erik Lindqvist
Ansvarig för provningen